

Kant na obnovljenom hrvatskom sveučilištu u Zagrebu

/Uvodna riječ/

†† **Vladimir Filipović**

(1984)

Izvorni znanstveni tekst
UDK 1(091)
Priljeno:
20. ožujka 1984.

Kako je 1874. godine obnovljeno u Zagrebu tada već više od 200 godina staro hrvatsko sveučilište i kada je književnik i estetičar Franjo Marković (1845 – 1914) preuzeo filozofsku katedru, valjalo je uvesti za tadašnji Filozofski fakultet općeobrazovni za sve znanstvene struke obvezatni studij, studij filozofije. Marković je bio prvi učitelj tada obnovljene filozofije kao temeljne sveopće znanstvenosti.

Već od renesanse započeta filozofska misao hrvatskih mislilaca (Georgius Benignus de Salviatis (1450 – 1520), Marko Marulić (1450 – 1524), Benković (†1525), Franciscus Patritius (1529 – 1597), Natalius Budisaljčić (†1550), Nikola Gučetić-Gozzi (1549 – 1610), Georgius Raguseus (†1622), Antonius Medus Callosius (†1530), Matthias Flacius Illyricus (1520 – 1575), Rugjer Josip Bošković (1711 – 1787), koja je kao naš latinističko-humanistički prilog ušla u sve enciklopedije svijeta, nije kod nas kao tradicija na hrvatskom jeziku živjela koncem 19. stoljeća, a nije bila ni primjenljiva na opće životne zahtjeve tada novih intenzivnih životno, kulturno i školsko aktualnih znanstvenih i filozofskih pitanja. Skolastička pak filozofija koja je živjela tada već 200 godina na starom teološkom fakultetu nije bila prihvatljiva za široke nove teme svjetovno-filozofskog, a to će reći širokog općeznanstvenog i općekulturnog zbivanja u Hrvatskoj, jer je ona bila kao i svuda prvenstveno *ancilla theologiae*. Trebalo je otvoriti novu filozofsku tematiku kao jednu novu uvodnu egzoteričku

disciplinu sa pojmovno jasnim određenjima, koja će služiti razvitku ne samo filozofske nego i temeljne sveopće znanstvene i kulturne svijesti.

Prenošenje gotovih živih velikih evropskih spekulativnih sustava koje je Marković (doktorirao je u Beču 1872) dobro poznao nije bilo za naše nove početke filozofije prihvatljivo, jer su oni uza svu svoju cjelovitu i misaonu velebnost, bili za nas tuđi, a zadatku »uvodenja u filozofiju« strani. Za to uvođenje trebalo je i univerzalne filozofske termine, a napose one latinske, pretočiti u moguću hrvatski izražaj, a filozofske ideje prilagoditi našim problemima kao potrebama kulture i života uopće.

Tako u Evropi živa izgrađena alternativa idealizam – materijalizam, te napose uz prirodne znanosti razvijen prirodoznanstveni bezduhovni naturalizam i pozitivizam, koji su i kod nas uz prirodne znanosti imali i neki odraz, bili su za nas svi puni tuđinštine. Oni su živjeli u Evropi kao rezultat stoljetnih filozofskih dijaloga, u kojima su i naši filozofski djedovi također u prošlim stoljećima aktivno sudjelovali, ali su se ti dijalozi prekinuli i mi smo od toga imali tek veliku ali zaboravljenu baštinu. Naš tradicionalni renesansni neoplatonizam i neoaristotelizam bili su već davno preživjeli.

Eklektizam je bio Markoviću za početak filozofiranja neprikladan i preuranjen. Ne samo da bi sve to bilo strano kalemljenje velikih idealističkih ili protiv njih izraženih borbenih materijalističko-pozitivističkih sustava na naša ponovno započeta svojevrsna teorijska polazišta i životna pitanja, nego to u našim duhovnim zbivanjima ne bi moglo djelotvorno kao potrebna egzotična filozofija ni živjeti. Zato se pita svagda u filozofiji ne o tome, koji se sustav u neku novu sredinu prenosi, nego koji od njih u toj sredini djeluje i živi. Filozofska misao ako ne živi u općeznanstvenom i životnom zbivanju neke sredine ona ostaje tek beznačajni ukrasni privjesak dotične kulturne epohe u njenoj zbilji, a što se kod nas – a i drugdje – i danas ponekad događa kao novitet.

Marković se odlučno svagda i svugdje i u književnosti i filozofiji borio protiv svih *kulturtregerских* principa tražeći i otkrivajući ideje »duha narodnog«, koji se suprotstavlja »tuđem duhu«. Duh narodni može živjeti samo u izvorima svoje tradicionalne sveopće životne osebnosti kao manje ili više svjesne u osnovama humanog življenja izvorne ljudske opstojnosti. Te izvore treba često tek otkrivati i osvještavati, a to je sebi Marković postavio kao prvotni životni zadatak, jer gdje »trne duh narodni dolazi do propasti narodne opstojnosti«. On te naše izvorne tragove nalazi prvenstveno u našoj poeziji, a i u naših starih filozofa latinista.

Sve je to valjalo u nastavi započeti solidnom kritičkom filozofskom metodom, koju Kant naziva »školskom filozofijom« kao propedeutikom, da bi se u budućnosti došlo do ostvarenja »ideje filozofije« ne više u smislu školskog nego svjetskoga pojma »sistema čistoga uma«. Trebalo je početi onim čime je Heidegger označio Kantovu filozofiju »filozofirajućim utemeljenjem filozofije«.

Karakteristika Kantove propedeutike bila je neustrašivost postavljanja izvornih apsolutnih pitanja, što je bilo suprotstavljeno svim pozicijama načina mišljenja krajem 18. stoljeća, a živjelo je i u 19. stoljeću. Kantova je filozofija bila ona, koja je postavljala iznova otvorena fundamentalna pitanja filozofije: što mogu znati, što mi valja činiti, čemu se mogu nadati i što je čovjek (?) odbacivši pri tom sve tradicionalne odgovore kao napuštena sanjarenja. Kritički um bio je strogo, ali i ograničeno predstavljen kao izvor svega ljudskoga znanja. To je radikalizam, koji je stavio sve ljudske znanstvene sigurnosti pod upitnik odbacivši od čovjeka kategoriju apsolutnosti te stavivši njega i njegove mogućnosti u dualizam: *osebujne kritičke ograničene ljudskosti i opće neograničene stvarnosti*. Svaki tradicionalni monizam bilo onaj romantike bilo onaj spekulativnih radikala bio je u tom vidu kod Kanta prevladan. A on i danas općenito intenzivnije živi, nego dualizam, što ga postulira Kantova misao. Kant je sve tradicionalne spekulativne filozofije nazvao fantastikom.

Marković je našao svoj traženi odgovor na osnovno pitanje filozofije odabравši za početno učenje tada i najopćenitiji i najviše cijenjeni sveučilišni filozofski udžbenik, udžbenik Herbarta, nasljednika na Kantovoj katedri u Königsbergu.

Herbart bijaše uz Humboldta obnovitelj njemačkog visokog školstva, a taj zadatak kod nas dobiva Marković, dakle i ulogu sličnu Herbartovoj.

U nastavi Herbart hoće prvenstveno svestrano »obrađivati znanstvene pojmove i rješavati probleme, koje nam iskustvo nameće«, a po Markoviću je sveučilište »osvjetilište kulturnih nastojanja i obrazovnište narodnoga bića, ali koje to može postati i ostati samo onda, ako se temelji na općenito jasno utemeljenim pojmovima, koji postaju vlasništvo svijua«.

Objektivizam i realizam suzbijajući svaki konstruktivizam, a napose apsolutni idealizam — oznake su Herbartove filozofije, koja tek teži preko metodičkoga pluralizma za jedinstvom svekolike znanstvene predmetnosti. On neće kao dosljedni učenik Kanta stvarati nove sisteme, nego učiti *filozofiranju*, sa stajališta jednog novog polazišta, polazišta kriticizma. A tu ideju preuzima

Herbart od Kanta, a od Herbarta naš Marković, koji nije smatrao korisnim prenošenje nekih tuđih gotovih sistema, koji su izrasli iz nama stranih kulturnopovijesnih izvora, nego jedno kritičko polazište za utemeljenje znanstvene znanosti, a onda i kritičke filozofije kao »uvodenja znanstvene filozofske radnje«. Kritička znanstvenost bila je polazište Markovićevih refleksija pa je i svome pozivu dao zadatak: kritičko utemeljenje *filozofiranja*.

Tim putem došao je k nama već tada na sveučilište i izvorni Kant, pa su Marković kao i njegov nasljednik Bazala prišli nastavi filozofije preko Herbarta s Kantovih kritičkih izvorišta, te tako u njegovim određenjima o značenju učenja filozofije nalaze svoje polazište. A radi se upravo o *Kritici čistoga uma*, gdje Kant u poglavlju o »Transcendentalnoj nauci o metodama« određuje prvotni zadatak učenja filozofije kao *filozofiranja*. Ona je »sistem spoznaje«, koji još nije razrađen i nigdje nije u pozitivnom smislu dan nego zadan kao »čista ideja jedne moguće znanosti« pa tako ne treba učitelj filozofije prenositi na dolazeće generacije filozofiju nego način kritičkoga filozofiranja.

Marković već u svom prvom uvodnom predavanju o logici (18. X 1875) posuđuje iz Kantove *Kritike čistoga uma* metaforu o filozofiji kao ograničenom otoku u beskrajnoj pučini oceana, s koje ga se treba kritički i oprezno otiskivati u traženju istine u valove otvorenih beskrajnosti prema vječnim idejama istine, dobrote i ljepote. Kant spominjući »zemlju istine« kaže za nju: »Ta je zemlja otok, a sama ju je priroda ograničila nepromjenljivim granicama. To je zemlja istine (dražesno ime!) opkoljena prostranim i burnim oceanom, pravim sijelom privida gdje mnoga magla i mnogi led, koji se brzo otapa, lažno prikazuju nove zemlje pri čemu pak pomorca, koji ide za otkrićima, neprestano zavaravaju ispraznim frazama i praznim nadama, zapleću ga u pustolovine od kojih nikada ne može odustati niti ih može privesti kraju«. Taj pak kraj u beskrajnom traženju je »zemlja istine«, koja dosad još nije otkrivena, ali je kao zadatak filozofskog mišljenja postavljena. U vidu ovih Kantovih ideja polazi naš Marković u izvođenju svoga načina filozofiranja. Marković citira Kantovu kritiku sveopće dotadašnje filozofije citatom iz Bacona, koji Kant meće kao motto *Kritici čistoga uma*, koji označuje *Kritiku* kao *finis infiniti erroris*, a što u završnom poglavlju *Kritike* obilježava kao »zgradu ali samo u ruševinama« (*Gebäude, aber nur im Ruinen* 856). Taj prizor situacije nalazi Marković po Kantu u tadašnjoj evropskoj filozofiji. I s toga polazišta odvija se njegovo izlaganje povijesti filozofije, koju treba prevladati transcendentalnim kritičkim uvidom. Stoga učenje kritičkoga filozofiranja kao

školske filozofije (*Schulbegriff der Philosophie*) teži tek k jednoj »ideji filozofije kao moguće sistematske znanosti«.

A što kod Kanta znači ideja?

Ideja je po Kantu kao pojam savršenstva i cjelovitosti znanstveno i filozofski plodna, ali postoji samo kao umna »heuristička fikcija« kojoj ništa u realitetu ne odgovara. Njoj ne odgovara nikakav predmet iskustva, ali je totalitet uvjetno danih predmetnosti: »Nužni umni pojam kojem ne može pripadati nikakav kongruentni predmet u osjetnosti («Ein notwendiger Vernunftbegriff, dem kein kongruenter Gegenstand in den Sinnen gegeben werden kann« K. č. u 406). To su »transcendentalne ideje t. j. pojmovi čistoga uma.« I filozofija je takav jedan pojam, koji po svojoj »heurističkoj funkciji« ostaje kao plodni regulativni princip prvenstveno samo kao zadatak. Tako ideja filozofije kao sistem spoznaje nije *in concreto* nigdje sveopće prihvatljivo ostvarena nego kao ideja jedne moguće znanosti (*blosse Idee von einer möglichen Wissenschaft*), pa možemo poći u nastavi samo putovima filozofiranja, a ne s polazišta gotove filozofije. To je bio osnovni princip Markovićeve naučavanja filozofije kao filozofiranja.

Filozofija se dakle u nastavi filozofije nikad ne može dati kao gotov sistem spoznaje nego kao ono što se tek traži. Kant u *Kritici* doslovno kaže: »Od svih umskih znanosti (*a priori*) naučiti se može samo matematika, ali nikako filozofija (osim historijski) nego u najboljem slučaju »što se tiče uma samo *filozofirati*.« (Man kann also unter allen Vernunftwissenschaften (*a priori*) nur allein Mathematik, niemals aber Philosophie (es sei denn kritisch) sondern was die Vernunft betrifft höchstens nur *philosophieren* lernen 844). Ili malo dalje: »naučiti se može samo filozofirati tj. vježbati talenat uma u primjenjivanju njegovih općih načela na određenim pokušajima koji postoje, ali uvijek s pridržajem uma, da se ti pokušaji ispitaju u njihovim izvorima i da se potvrde ili odbace« (»Man kann nur philosophieren lernen d. i. das Talent der Vernunft in der Befolgung ihrer allgemeinen Prinzipien an gewissen vorhandenen Versuchen üben, doch immer mit Vorbehalt des Rechts der Vernunft, jene selbst in ihren Quellen zu untersuchen und zu bestätigen oder verwerfen« 845). Filozof po Kantu ne treba da bude »umski vještak« nego »zakonodavac ljudskoga uma« u smislu otkrivanja zakonitosti po kojima se ograničena spoznajna moć čovjeka kreće. (»Philosoph ist nicht ein Vernunftkünstler, sondern der Gesetzgeber der menschlichen Vernunft«).

Za Markovića je Kantova filozofija bio kriticizam, koji kao polazište u novom osebujnom utemeljenju filozofije ne preuzima

nikakve gotove sisteme, nego otvara kritičke mogućnosti za utemeljenje jedne buduće posve nove filozofije, a sveučilišna nastava mora studente učiti ne određenom filozofskom sistemu, ne filozofiji nego *filozofiranju* po čemu se otvaraju novi izvorni filozofski vidici. Filozofija je tako izvođenje »sistematske spoznaje, koja se kao znanost tek traži« (*Ein System der Erkenntnis, die nur als Wissenschaft gesucht wird*).

Svoja predavanja iz povijesti filozofije Marković započinje već 1881. s Leibnizom i Kantom.

Obnova zagrebačkog Filozofskog fakulteta na području filozofije počela je time pod vidom Kantovih ideja, a tome je danas upravo 110 godina. Marković po Kantu traži da se nigdje gotovo dana filozofija ne može kao takva ni naučavati nego samo kao »ideja moguće znanosti«. Može se samo učiti filozofirati, može se uvijek »pod vidom ideja«, kako kaže nasljednik Markovićev prof. Bazala, samo kao »sistem spoznaje« kao znanost — tražiti. Bazala pak kao pisac prve hrvatske povijesti filozofije (1906–1912) kod prikaza Kanta kaže: »Poslije Kanta filozofija koja nije kritička ne nosi s pravom ime filozofije« (69) ili prije toga: »Samo je nauka Kantova jedan od najvećih i najumnijih spomenika ljudskoga umovanja« (9).

Na Kantovim tezama, tezama iz »transcendentalne nauke o metodama« u *Kritici čistoga uma* bila je započela na ovom Zagrebačkom sveučilištu nastava filozofije kao propedeutika ne samo filozofskog već i općeznanstvenog duha. Nasljednik Markovićev na katedri filozofije prof. Bazala a i njegovi suradnici preuzeli su u duhu tih Kantovih teza nastavu filozofije i dalje. Kant je bio ugrađen u temelje razvitka novije hrvatske filozofije u duhu koje je izgrađeno ovo naše novo sveučilište, a njegova *Kritika čistoga uma* bila je desetljećima povremeno predmet seminarskih rasprava. Nećemo dakle početi s Kantom tek ovim prijevodom njegove *Kritike čistoga uma*. Kant živi kod nas na sveučilištu intenzivno već preko jednoga stoljeća.

Zusammenfassung

*Vladimir Filipović / Kant an der erneuerten
Universität in Zagreb 1874*

Als im Jahr 1874 die Zagreber Universität erneuert wurde, die damals mehr als 200 Jahre alt war, und als der Ästhetiker Franjo Marković (1845–1914) den Lehrstuhl für Philosophie übernahm, mußte zunächst an der Philosophischen Fakultät ein allgemeinbildendes und für alle wissenschaftlichen Fächer geltendes Pflichtstudium, das Studium der Philosophie, eingeführt werden.

Das schon seit der Renaissance beginnende und besthende philosophische Denken der kroatischen Denker (Georgius Benigus de Salvatius (1450–1520), Marko Marulić (1450–1524), Benko Benković (+1525), Franciscus Patricius (1529–1597), Natalius Budisaljčić (+1550), Nikola Gučetić Gozzi (1549–1610), Georgius Raguseus (+1622), Antonius Medus Callosius (1530), Matthias Flacius Illyricus (1520–1575) und Ruder Bošković (1711–1787), das als unser lateinisch-humanistischer Beitrag zum Philosophischen Denken der Welt ist und sich an den europäischen Universitäten abspielte, das in alle Enzyklopädien der Welt Eingang fand, hatte bei uns als Tradition in kroatischer Sprache Ende des 19. Jahrhunderts keine Lebendige Geltung, und dieses philosophische Denken der Renaissance wäre auch an die allgemeinen Lebensforderungen der damals neuen intensiven kulturellaktuellen und schulmäßig aktuellen wissenschaftlichen und philosophischen Fragen nicht angewandt worden.

Prof. Marković, der in Wien 1872 in Philosophie doktoriert hatte und die europäische Philosophie gut kannte, wollte die großen idealistischen, aber auch die wissenschaftlich-positivistischen Systeme nicht einfach auf die junge Zagreber Universität übertragen. Er mußte unseren Studenten erst *das Philosophieren* beibringen. Man mußte von Neuem beginnen zu philosophieren, denn es brachte keinen Sinn oder Nutzen, mit den kleineren Verwirklichungen des philosophischen Denkens um die Mitte des 19. Jahrhunderts in Kroatien Dialoge zu beginnen, obwohl sie in Fragmenten ein Abbild des europäischen Denkens der damaligen Zeit waren.

Für den Anfang fand Marković Herbarts Lehrbuch, das an vielen deutschen Universitäten verwendet wurde. Bei der Einführung in das Philosophieren fand er eine große Hilfe in Herbarts Lehrbuch der Philosophie und über ihn in der Philosophie Kants. So begründet Marković die Zagreber philosophische Lehre mit den Thesen des Kritizismus. Es galt mit Kants »Schulphilosophie« zu beginnen. Die ersten Vorlesungen von Marković beginnen — nach einigen Semestern Vorlesungen in den Disciplinen (Logik, Erkenntnistheorie, Ästhetik usw.) schon 1881 mit Leibniz und Kant, die dann Jahrzehnte lang ihren Platz in seinen Vorlesungsprogrammen innehaben werden. Er und auch sein Nachfolger Prof. Bazala

führen in die philosophischen Seminare als Lektüre zunächst Kants *Kritik der reinen Vernunft* ein.

Bei den Aufgaben der Lehre der Philosophie halten sie sich an Kants Prinzip, daß die Philosophie nie lehren kann, nur das *Philosophieren*, und dies nach den Argumenten aus Kants »Transcendentaler Methodenlehre« nach denen die Philosophie als »Erkenntnisssystem« immer als »bloße Idee einer möglichen Wissenschaft« aufgegeben ist. In der Auslegung der Geschichte der Philosophie wandte er das Motto aus Kants Kritik an, daß er sich um »Finis infiniti erroris« (Bacon) handle und er eröffnete neue Horizonte des Dualismus: *besondere kritische Beschränkungen der Menschlichkeit* und *allgemeine unbeschränkte Dinglichkeit*. Er verlangte, daß die Grundlage der Lehre der Philosophie »das philosophierende Begründen der Philosophie« sein müsse. Sein Nachfolger am Lehrstuhl für Philosophie (den er bis 1948 innehat) sagt in seiner »Geschichte der Philosophie (1906–1912) in drei Bänden, als er über Kant spricht: »Die Lehre Kants selbst ist eines der größten und vernünftigsten Denkmäler des menschlichen Denkens« (9). Oder am Ende: »Nach Kant die Philosophie, die nicht kritisch ist, trägt den Namen Philosophie zu Unrecht«. (69). »Die Kritik der reinen Vernunft« ist oft Gegenstand seiner Seminarübungen schon zu Beginn unseres Jahrhunderts.

Kants *Kritik der reinen Vernunft* lebt also an der Zagreber Universität schon 110 Jahre intensiv, und so erleichtert diese Ausgabe der Übersetzung sie unseren Studenten, die noch nicht Deutsch können.